

Ганна Володимирівна Козаченко,

доктор екон. наук, професор

Національна академія внутрішніх справ

Солом'янська пл., 1, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: AVkozachenko2016@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-8153-771X>;

Юрій Сергійович Погорелов,

доктор екон. наук, професор

Рахункова палата

вул. М. Коцюбинського, 7, м. Київ, 01054, Україна

E-mail: yspogorelov@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-1192-874X>

РОЗВИТОК СТРАТЕГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Обґрунтовано необхідність визначення стратегічних галузей промисловості для соціально-економічного розвитку держави, що дозволяє сконцентрувати увагу та обмежені ресурси держави на підтримці розвитку саме тих галузей, які забезпечують національну економічну безпеку. У межах епістемологічного контекстуалізму визначено зміст поняття «стратегічна галузь».

Для віднесення галузі промисловості до категорії стратегічних запропоновано відповідні критерії залежно від об'єктивних обставин сталого характеру, що мають місце в економіці країни, та контексту дослідження – національної економічної безпеки. Надано визначення поняття «національна економічна безпека». Критерії визнання стратегічного характеру галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки встановлено шляхом операціоналізації конструктивів запропонованого трактування поняття «стратегічна галузь промисловості». Для кількісного визначення міри (інтенсивності) вираженості критерію визнання стратегічного характеру галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки запропоновано кількісні індикатори.

Розвиток стратегічної галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки забезпечують критично важливі підприємства галузі. Для визнання підприємств стратегічних галузей промисловості критично важливими для розвитку галузі у контексті національної економічної безпеки запропоновано низку критеріїв. За характером розвитку таких підприємств має бути безпекоорієнтованим.

Підтримка та регулювання безпекоорієнтованого розвитку підприємств стратегічного промислового комплексу України, до якого мають увійти визнані в контексті національної економічної безпеки за запропонованими критеріями стратегічними галузі промисловості, мають здійснюватися з використанням комплексного механізму державного регулювання стратегічного промислового комплексу держави. Важливим елементом комплексного механізму державного регулювання стратегічного промислового комплексу держави є механізм державної підтримки, який функціонує за допомогою різноманітних інструментів, розподілених за його складовими.

Ключові слова: розвиток, стратегічна галузь, промисловість, національна економічна безпека, критерій, критично важливе підприємство.

JEL: O16, L52, P33

В економіці будь-якої країни головну увагу приділяють розвитку пріоритетних або стратегічних галузей промисловості. Саме промисловість забезпечує стале відтворення всіх секторів економіки за рахунок масового виготовлення засобів виробництва та споживчих товарів, уможливує економічну стійкість країни в цілому та зростання ВВП, має ключове значення для посилення конкурентоспроможності економіки на міжнародних ринках, прискорення розроблення та комерціалізації інновацій.

У загальному розумінні:

пріоритетна галузь економіки розглядається як певна сфера господарської діяльності, що об'єднує підприємства з виробництва товарів чи послуг, які мають визначальне значення для національної економіки держави в поточному та довгостроковому періоді, формують технологічну парадигму суспільства і суттєво впливають на соціально-економічний та науково-технічний розвиток держави;

стратегічна галузь економіки – це галузь, що має велике значення для національної безпеки, економічного розвитку та добробуту країни.

Отже, зміст понять «пріоритетна галузь» і «стратегічна галузь» у цілому збігається.

Проте в законодавстві України не визначено зміст цих категорій, що не лише ускладнює їхнє застосування в нормативно-правових документах, але і певною мірою надає подвійного значення дослідженням з даної проблематики.

Поняття «пріоритетна галузь», що містилося в Законі України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 06.09.2012 р. № 5205-VI (галузь, спрямована на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній екологічно чистій продукції, високоякісних послугах,

які реалізують державну політику щодо розвитку виробничого та експортного потенціалу, створення нових робочих місць), уже не має законодавчого статусу через втрату чинності цього Закону, як і Переліку пріоритетних галузей, що затверджувався Кабінетом Міністрів України.

Поняття «стратегічна галузь» законодавчого статусу не має, хоча Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (Мінстратегпром) в Україні існує.

У даний час стратегічна галузь промисловості згадується лише в Порядку формування і ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у стратегічних галузях промисловості (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. № 127), де визначення змісту поняття «стратегічна галузь промисловості» відсутнє і надано лише перелік стратегічних галузей промисловості (оборонно-промисловий комплекс, авіаційна, космічна, машинобудівна (зокрема суднобудівна), металургійна, хімічна галузі).

Для позначення галузі промисловості, що має велике значення для забезпечення воєнної, економічної, продовольчої та екологічної безпеки держави, її сталого соціально-економічного розвитку та укріплення державного суверенітету разом із поняттями «стратегічна галузь», «пріоритетна галузь» у світовій економіці використовується термін «критично важлива галузь». Однак більш доречним є поняття «стратегічна галузь», оскільки категорія «пріоритетна галузь» передбачає підвищену увагу до розвитку галузі на підставі певних аргументів, тоді як «стратегічна галузь» акцентує увагу на значенні галузі для розвитку національної економіки та забезпечення національної економічної безпеки.

Стратегічні галузі промисловості в сучасних дослідженнях часто розглядаються в контексті їхнього розвитку.

Розвиток як загальноекономічна категорія є проєкцією загальнонаукового розуміння розвитку на об'єкти економічної науки (Погорелов, 2010, с. 17).

Згідно з результатами дослідження теоретичних й інструментальних основ розвитку підприємства (Погорелов, 2010, с. 91-128) розвиток будь-якого об'єкта економічної науки (системи, процесу тощо) – це безперервний процес, що відбувається за штучно розробленою або природною програмою як зміна станів об'єкта, кожен з яких є якісно іншим за попередній, через що в об'єкта з'являються нові властивості, якості та характерні риси, що зумовлює зміну призначення об'єкта, появу нових функцій, а також зміцнює позиціонування об'єкта в зовнішньому середовищі та підвищує здатність протидіяти його негативним впливам.

Розвиток стратегічних галузей промисловості має здійснюватися на підставі відповідного теоретичного базису, до складу якого входять понятійний апарат, постулати та положення теорії розвитку, адаптовані до об'єкта розвитку.

Як стверджує Р. Декарт, унаслідок невпорядкованого відшукування істини будь-якої речі та нечітких міркувань розвіюється природне світло та запліплюється розум (Декарт, 2001, с. 17). Відсутність теоретичного базису розвитку стратегічних галузей промисловості негативно вже позначилася на низці документів нормативно-правового характеру з розвитку стратегічних напрямів економіки. В ухвалених державних стратегіях, концепціях, програмах розвитку промисловості декларувався оптимістичний намір поліпшити стан справ порівняно з існуючим, а тим більше з попереднім, але очікуваного результату вони не дали (Герасимчук, 2021), і не в останню чергу через відсутність сформованого на системній основі теоретичного базису відбору та державної підтримки стратегічних галузей промисловості та його закріплення у нормативно-правовій базі держави.

Відсутність законодавчого статусу поняття «стратегічна галузь» створює під-

стави для розгляду його змісту в межах епістемологічного контекстуалізму (Філіпенко, 2016; Загвойська, Пелюх, 2019) – одного з напрямів сучасної епістемології (щоправда, дотепер дискусійного), що дозволяє визначити зміст поняття «стратегічна галузь».

Поняття «контекстуалізм» уперше визначив П. Унгер як системний погляд на розвиток та поведінку об'єкта дослідження, який відображає деякий специфічний контекст, через що об'єктивної відповіді на деякі питання, які визнано традиційними, не існує, тому що:

відповідь на питання дослідження залежить від низки передумов, які визначає науковець та вибір яких не є об'єктивним;

науковим термінам притаманна семантична відносність, яка означає відсутність фіксованості визначення їхнього змісту, який залежить від набору передумов, що приймаються при тій або іншій семантичній інтерпретації термінів (Unger, 1984).

Застосування контекстуального підходу, який є результатом операціоналізації контекстуалізму П. Унгера, у дослідженні джерел знань і способів пізнання, співвідношення між теоретичним та емпіричним у науковому пізнанні зумовило виникнення епістемологічного контекстуалізму.

Отже, стратегічна галузь промисловості – це певна сфера господарської діяльності, яка об'єднує підприємства з виробництва товарів та надання послуг, які протягом тривалого часу (у поточний та майбутній періоди) забезпечують найбільш повне задоволення економічних інтересів держави (потреби суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній екологічно чистій продукції та високоякісних послугах, розвиток виробничого та експортного потенціалу), досягнення поточних і перспективних цілей соціально-економічного і науково-технічного розвитку держави, що суттєво впливає на стабільний розвиток усіх сфер суспільного життя.

Віднесення галузі промисловості до категорії стратегічних має бути відповід-

ним чином обґрунтовано з максимальним уникненням суб'єктивного чинника, для чого потрібні відповідні критерії. Визначення складу критеріїв визнання стратегічного характеру галузі промисловості залежить від об'єктивних обставин, що мають місце в економіці країни, та контексту дослідження.

Об'єктивні обставини в економіці країни визначають правові та економічні засади, які формуються в умовах, що існують або з'являються незалежно від волі суб'єктів господарювання, суб'єктів законодавчої та виконавчої влади в державі, організацій державного регулювання в економіці та позиції дослідника. Розвиток стратегічних галузей промисловості (особливості, динаміка, державна підтримка тощо) має ґрунтуватися на цих умовах й адаптуватися до них.

До об'єктивних обставин в економіці країни належать:

тип країни за рівнем економічного, соціального та політичного розвитку. За класифікацією ООН, що використовується в аналізі ЕКОСОР (Економічна і соціальна рада ООН), країни розподілено на чотири типи: промислово розвинуті або індустріальні; ті, що розвиваються; з перехідною економікою; з централізованим управлінням економікою (Молчанова, Ковтонюк, 2018);

прийнята модель економічного розвитку держави. «Для ресурсорієнтованої моделі пріоритетними є добувні та галузі первинної переробки, для експортоорієнтованої – галузі, підприємства яких є конкурентоспроможними на зовнішніх ринках; для імпортозаміщення – галузі, підприємства яких виробляють продукцію, аналогічну тій, що імпортується; для інноваційно орієнтованої – галузі, що використовують інноваційні технології або виробляють інноваційну продукцію тощо» (Аналітична записка, 2024, с. 2);

наявність особливих обставин (наприклад, введення воєнного стану або пандемія).

У загальному розумінні контекст являє собою сукупність обставин або умов, за яких визначається сутність явища, події, стану об'єкта (наприклад, системи або процесу) тощо. Залежно від контексту інформація про один і той самий об'єкт, подію чи ситуацію може мати різну інтерпретацію.

Контекст як сукупність основних смислів дозволяє не лише виявити певні економічні явища, що відбуваються, а й зрозуміти, чому вони відбуваються за певного набору умов та правил дослідження, тобто встановити причини та рушійні сили цих явищ виходячи із зайнятої позиції та принципів наукового дослідження.

Без урахування контексту дослідження будуть неповними та можуть призвести до неправильних висновків.

Стосовно визнання стратегічного характеру галузі промисловості саме контекст дослідження розвитку стратегічних галузей промисловості надає змогу сформулювати його методологію.

Визнання стратегічного характеру галузі промисловості може досліджуватися в різноманітних аспектах, вибір яких залежить від мети дослідження, наприклад:

історичний контекст є доцільним у випадку аналізу розвитку стратегічних галузей промисловості за певний період, виявлення тенденцій і закономірностей;

географічний контекст використовується при порівнянні визнання стратегічного характеру галузі промисловості в різних країнах (але співставних за рівнем економічного, соціального, політичного розвитку та моделлю економічного розвитку держави);

технологічний контекст доцільно використовувати при аналізі впливу технологічного прогресу, інновацій та цифрової трансформації на стратегічний характер галузі;

інституційний контекст, у межах якого досліджується вплив нормативно-правової бази держави (закони, правила, норми) на економічну діяльність суб'єктів господарювання.

Дослідження визнання стратегічного характеру галузі промисловості може здійснюватися одночасно за кількома аспектами. Його результати, доповнюючи, уточнюючи та конкретизуючи один одного, надають змогу отримати всебічне уявлення про виникнення, стан і перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості.

Чітке розуміння контексту дозволяє поглибити та конкретизувати дослідження розвитку стратегічних галузей промисловості. До того ж контекст визнання стратегічного характеру галузі промисловості усуває деяку суперечливість наданих критеріїв, оскільки за одним контекстом вирішальними є певні критерії, а за іншим – їхній склад змінюється.

Одним із контекстів дослідження стратегічних галузей промисловості, що вже багато років не втрачає актуальності, є національна економічна безпека.

Поняття «національна економічна безпека» та «економічна безпека держави» є найбільш часто вживаними, мають різні тлумачення (з використанням як опорного понять «інтереси» (національні, державні, суспільні тощо), «надійність» (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи), «стабільність», «стійкість», «надійність» (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи тощо), «розвиток», «відтворення» та «незалежність» (зовнішньоекономічної діяльності, економіки)) (Детюк, 2009) і часто ототожнюються.

Відсутність консенсусного визначення змісту поняття «національна економічна безпека», як зауважує А. Детюк, пояснюється тим, що використані опорні категорії є самостійними, а тому потребують уточнення їхнього змісту, а «нанизування» однієї категорії на іншу неможливе без додаткових пояснень (Детюк, 2009).

Відсутність не лише загальноприйнятого, але і консенсусного визначення змісту поняття «національна економічна безпека» спричинена незавершеністю понятійно-категоріального апарату економічної безпе-

кології, а також поширенням у її дослідженні контекстного підходу (щоправда, нерідко обґрунтування контексту є непереконливим, а іноді контекст взагалі відсутній).

Національна економічна безпека як складова національної безпеки є багатоплановим явищем, яке має політичні, воєнні, економічні, соціальні, екологічні та інші характеристики, що надає змогу визнати її політико-правовою категорією. Процес становлення категоріально-понятійного апарату економічної безпекології поки ще не завершений, а тому на основі епістемологічного контекстуалізму зміст цієї категорії визначено в такий спосіб: здатність держави забезпечити стабільний сталий розвиток її соціально-економічної системи, не допустити в ній змін негативного характеру через реалізацію різноманітних загроз системі.

Виходячи із загального смислового навантаження поняття «критерій» (від грец. κριτήριον – здатність розрізнення, мірило) (Schwandt, 2016) критерієм визнання стратегічного характеру галузі промисловості є певна ознака, характерна риса галузі, за наявності та міри (інтенсивності) вираженості якої виникають підстави вважати її стратегічною.

Критерії визнання стратегічного характеру галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки визначено шляхом операціоналізації конструктив запропонованого трактування терміна «стратегічна галузь промисловості» (див. рисунок).

За запропонованими критеріями до складу стратегічних галузей промисловості мають увійти галузі, що забезпечують фінансову стійкість держави, її сталу позицію у світовій економічній системі завдяки виробництву високотехнологічної та наукоємної продукції, наданню сучасних послуг (наприклад тих, що суттєво сприяють цифровізації економіки), а також зайнятість населення.

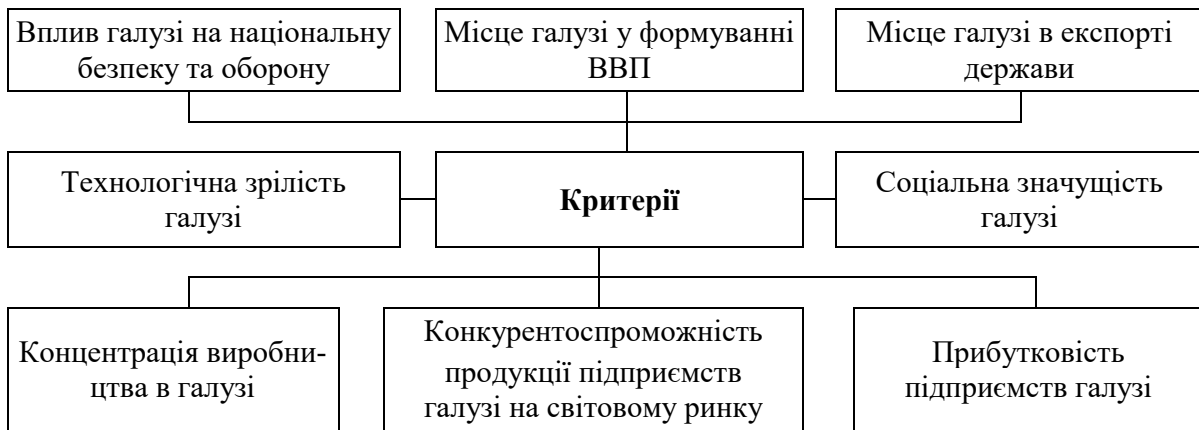

Рисунок – **Критерії визнання стратегічного характеру галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки**

Джерело: складено авторами.

Склад критеріїв визнання стратегічного характеру галузі промисловості відповідно до епістемологічного контекстуалізму може бути розширений, звужений або навіть змінений залежно від контексту дослідження.

Для кількісного опису міри (інтенсивності) вираженості критерію визнання стратегічного характеру галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки необхідні відповідні кількісні (квазікількісні) індикатори (від англ. indicator – показник) – економічні показники з чітко визначеною орієнтацією, можливістю вимірювання, що дає змогу сформулювати уявлення про розвиток економічних процесів (Дяків, Бохан, 2004, с. 176). У зв'язку з цим запропоновано використати індикатори критеріїв, якими є відносні показники та індекси показників (табл. 1).

Серед галузей промисловості складно знайти таку, щоб одночасно задовольняла всі критерії визнання її стратегічною, а всі показники за запропонованими критеріями мали б позитивну динаміку. Проте для визнання галузі промисловості стратегічною необхідне задоволення більшості критеріїв (5-6).

Визначення стратегічних галузей промисловості дозволяє сконцентрувати обмежені фінансові ресурси держави на під-

тримці розвитку саме тих галузей, які забезпечують національну економічну безпеку. Визнанню галузі промисловості стратегічною у світовій економіці надається велике значення. Так, у Південній Кореї у 2022 р. ухвалено Закон «Про спеціальні заходи для зміцнення та захисту конкурентоспроможності національних високотехнологічних стратегічних галузей промисловості», у якому визначено критерії встановлення стратегічних галузей та заходи захисту для їхньої підтримки, спрямовані на підтримку національної та економічної безпеки, захист і розвиток стратегічних технологій, підвищення конкурентоспроможності високотехнологічної індустрії. Цей Закон ухвалено разом із супутніми указами та правилами забезпечення виконання його норм (Аналітична записка, 2024, с. 16).

У проекті Закону України від 11.06.2024 р. № 11331 «Про промислову політику та прогнозованість реального сектору економіки» галузь промисловості визначено як «сукупність суб'єктів, що здійснюють діяльність у сфері промисловості, в рамках одного або декількох класифікаційних угруповань одного або декількох видів економічної діяльності відповідно до Класифікатора видів економічної діяльності» (КВЕД). Такі суб'єкти господарювання випускають продукцію однакового призна-

Таблиця 1 – Індикатори міри вираженості критерію визнання стратегічного характеру галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки

Критерій	Індикатори
Вплив галузі на національну безпеку та оборону	Частка товарів та послуг, критично важливих для забезпечення національної безпеки та обороноздатності країни, у загальному обсязі виробництва на підприємствах галузі, %
	Індекс частки товарів та послуг, критично важливих для забезпечення національної безпеки та обороноздатності країни, у загальному обсязі виробництва на підприємствах галузі
Місце галузі у формуванні ВВП	Частка галузі у складі ВВП, %
	Індекс частки галузі у складі ВВП
Місце галузі в експорті держави	Частка продукції та послуг галузі в експорті країни, %
	Індекс експорту продукції та послуг галузі
	Частка експорту товарів із використанням у виробництві технологій високого та середньо-високого рівня в загальному обсязі експорту товарів, %
	Індекс частки експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середньо-високого рівня в загальному обсязі експорту товарів
Технологічна зрілість галузі	Частка високотехнологічних підприємств у галузі, %
	Індекс частки високотехнологічних підприємств у галузі
	Частка технологій автоматизації в загальній кількості використовуваних на підприємствах галузі технологій, %
	Індекс частки технологій автоматизації в загальній кількості використовуваних на підприємствах галузі технологій
Соціальна значущість галузі	Частка чисельності працюючих на підприємствах галузі в загальній кількості зайнятих у промисловості, %
	Індекс чисельності працюючих на підприємствах галузі в загальній кількості зайнятих у промисловості
Концентрація виробництва в галузі	Частка державних підприємств у загальній кількості підприємств галузі, %
	Індекс частки державних підприємств у загальній кількості підприємств галузі
	Частка великих підприємств у загальній кількості підприємств галузі, %
	Індекс частки великих підприємств у загальній кількості підприємств галузі
Конкурентоспроможність продукції підприємств галузі на світовому ринку	Частка продукції підприємств галузі, що не має аналогів на світовому ринку, %
	Індекс частки продукції підприємств галузі, що не має аналогів на світовому ринку
	Частка продукції підприємств галузі, що є порівнянною за характеристиками з продукцією конкурентів на світовому ринку, %
	Індекс частки продукції підприємств галузі, що є порівнянною за характеристиками з продукцією конкурентів на світовому ринку
Прибутковість підприємств галузі	Середня рентабельність операційної діяльності підприємств галузі, %
	Індекс середньої рентабельності операційної діяльності підприємств галузі
	Питома вага збиткових підприємств у загальній їх кількості, %
	Індекс питомої ваги збиткових підприємств у загальній їх кількості

Джерело: складено авторами.

чення, а тому до ознак підприємств однієї галузі промисловості належать схожість використаних сировини та матеріалів, технологічних процесів, технічної бази, професійного складу персоналу та умов праці, завдяки чому, по суті, підприємства конкурують між собою. Причому підприємства з відповідним кодом економічної діяльності мають різну форму власності – від приватних до державних.

На підприємствах з КВЕД, що дозволяє віднести їх до стратегічної галузі промисловості незалежно від форми власності, діють однакові норми ціноутворення, отримання ліцензій, участі в тендерах, співпраці з підрядниками тощо. Окремого специфічного законодавства чи обмежень для державних або недержавних підприємств не існує.

Єдиною відзнакою державних підприємств є збитковість значної більшості з них. Так, 40% державних підприємств, що подали звіти у 2023 р. (а це лише чверть із тих, що подали фінансові звіти у 2023 р., – 789 державних та казенних підприємств), є збитковими (40% держкомпаній, 2024). Протягом 2023 р. державні підприємства, перебувають в управлінні Фонду державного майна України, повідомили про сумарні збитки понад 1,47 млрд грн.

Крім цього, державні підприємства зобов'язані 80% чистого прибутку направляти до державного бюджету, що значно зменшує їхню мотивацію до збільшення прибутків в абсолютному вимірі, тоді як недержавні підприємства самостійно розподіляють отриманий прибуток.

Розвиток стратегічної галузі промисловості в контексті національної економічної безпеки забезпечують не просто підприємства, що за кодом економічної діяльності належать до галузі, а її критично важливі підприємства. Саме розвиток підприємств з таким статусом може забезпечити стабільний та сталий розвиток стратегічних галузей промисловості в контексті національної економічної безпеки і вибороти для країни

гідну позицію в сучасній глобальній економіці.

Для визнання підприємств стратегічних галузей промисловості критично важливими з метою розвитку галузі в контексті національної економічної безпеки запропоновано використовувати низку критеріїв (табл. 2).

За характером розвиток усіх підприємств галузі має бути безпекоорієнтованим. Передусім такий характер повинен мати розвиток критично важливих підприємств галузі.

Безпекоорієнтований розвиток критично важливих підприємств стратегічної галузі промисловості передбачає внесення таких змін до діяльності підприємства, що не мають негативних наслідків у вигляді послаблення аж до втрати ринкової позиції підприємства, відмови споживачів від його продукції та послуг, зменшення обсягів виробництва, порушення вимог і положень міжнародних і національних нормативно-правових документів тощо. Безпека розвитку критично важливого підприємства має бути пріоритетом при внесенні будь-яких змін до його діяльності.

Головні орієнтири безпекоорієнтованого розвитку критично важливих підприємств стратегічної галузі сформульовано на основі принципових положень теорії розвитку, застосованих Дж. Гараєдагі до стратегічного розвитку підприємства (орієнтири стратегічного розвитку підприємства) (Івченко, 2023, с. 211-212), та їхнього визначення щодо будь-якого виду розвитку підприємства (Gharajedaghi, 2011):

а) продуктової орієнтир: безпечні зміни в діяльності підприємства спрямовано на випуск нових видів продукції (виконання нових видів робіт або надання нових видів послуг), модернізацію наявних видів продукції, розширення продуктової лінійки тощо);

б) технологічний орієнтир: безпечні зміни в діяльності підприємства спрямовано на перехід на нові технології або суттєве вдосконалення використовуваних, що

Таблиця 2 – Критерії визнання підприємства стратегічної галузі промисловості критично важливим для розвитку галузі

Критерій	Операціоналізація критерію
Значення підприємства для галузі	<p>Питома вага продукції (послуг) підприємства у ВВП галузі (розраховується шляхом додавання ринкової вартості всіх кінцевих товарів і послуг, вироблених усіма підприємствами в межах галузі протягом певного періоду часу), %.</p> <p>Частка товарів та послуг підприємства, критично важливих для забезпечення національної безпеки та обороноздатності країни, у загальному обсязі виробництва на підприємствах галузі, %.</p> <p>Частка продукції та послуг підприємства в експорті галузі, %</p>
Інноваційна активність підприємства	<p>Наявність завершених та підготовлених до впровадження інноваційних проєктів, що визначено за такими ознаками:</p> <p>а) технічна готовність (завершене розроблення продукту/технології; створений, протестований та доопрацьований прототип; наявна технічна документація; опис технології, інструкції щодо використання, плани обслуговування; визначені та подолані потенційні технічні ризики);</p> <p>б) комерційна готовність (виконано аналіз ринку; визначено цільову аудиторію, конкурентів, потенціал ринку; розроблено бізнес-модель; визначено канали збуту, ціноутворення, маркетингову стратегію; оцінено фінансову спроможність; розраховано бюджет проєкту, очікувані доходи та витрати);</p> <p>в) отримані необхідні дозволи та ліцензії;</p> <p>г) захист інтелектуальної власності (оформлено патенти, торгові марки тощо);</p> <p>д) врегульовано етичні аспекти: проєкт відповідає етичним нормам і не несе загрози (довкіллю, населенню, національним та регіональним економічним інтересам тощо)</p>
Стан виробничої бази підприємства та ефективність її використання	<p>Коефіцієнт зносу основних фондів.</p> <p>Коефіцієнт оновлення основних фондів.</p> <p>Рівень механізації та автоматизації виробництва.</p> <p>Прогресивність технології (частка продукції, виготовленої за прогресивними технологіями, рівень використання прогресивних матеріалів).</p> <p>Фондовіддача, фондомісткість</p>
Вплив діяльності підприємства на довкілля	<p>Кількість і морфологічний склад відходів (небезпечні, безпечні, побутові, промислові).</p> <p>Наявність дозволів на поводження з відходами.</p> <p>Використання екологічно безпечних методів поводження з відходами (утилізація, рециклінг, захоронення).</p> <p>Наявність сертифікатів відповідності екологічним стандартам (ISO 14001).</p> <p>Проведення екологічних аудитів та їх результати.</p> <p>Обсяг та склад викидів за забруднюючими речовинами (діоксид сірки, оксиди азоту, пил, важкі метали тощо).</p> <p>Перевищення фактичних викидів із гранично допустимими викидами.</p> <p>Наявність та рівень сучасності технологій очищення викидів та їх ефективність.</p> <p>Обсяг та склад стічних вод (хімічне споживання кисню, біологічне споживання кисню, завислі речовини, нафтопродукти, важкі метали тощо).</p> <p>Перевищення фактичних скидів із гранично допустимими скидами.</p> <p>Ефективність роботи очисних споруд.</p> <p>Обсяги споживання води, енергії, сировини.</p> <p>Упровадження ресурсозберігаючих технологій та їх ефективність.</p> <p>Використання відновлюваних джерел енергії</p>

Джерело: складено авторами.

зумовлює перехід на нову техніку або її модернізацію;

в) ринковий орієнтир: безпечні зміни в діяльності підприємства спрямовані на збільшення присутності на наявному сегменті ринку або вхід на інші сегменти певного виду (регіональний, національний, зарубіжний або зарубіжні), становлення або вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності, пошук зарубіжних партнерів щодо просування продукції підприємства.

Головні орієнтири безпекоорієнтованого розвитку критично важливих підприємств стратегічних галузей промисловості є підставою для галузевих стратегій, покликаних посилити національну економічну безпеку шляхом підвищення глобальної конкурентоспроможності держави у сфері науки і технологій.

Визнані за пропонованими критеріями стратегічними галузі промисловості мають увійти до стратегічного промислового комплексу України, що стане вагомим підґрунтям формування та послідовної реалізації сучасної безпекоорієнтованої промислової політики держави та створення вертикалі державного менеджменту. Державне регулювання розвитку промисловості є невід'ємною функцією державного регулювання національної економіки, що має здійснюватися в кількох аспектах (Мельник, 2018).

«Поza конкурсом» до стратегічного промислового комплексу України мають увійти:

оборонно-промисловий комплекс – війна з РФ, що триває, зайвий раз підтвердила справедливність вислову «бажаєш миру – готуйся до війни»;

галузь ІТ-технологій – діджиталізація бізнес- і технологічних процесів є глобальним трендом у світовій економіці, який дозволяє зменшити в них присутність та вплив працівників, що є зараз дуже актуальним для України;

енергетика, значну частину генерації та розподілу якої зруйновано російськими обстрілами.

Принципові засади розвитку стратегічного промислового комплексу України мають знайти відображення у відповідній Концепції, яка має стати підґрунтям для розроблення нових та актуалізації існуючих державних цільових програм і стратегій реформування та розвитку стратегічних галузей промисловості.

Концепція розвитку стратегічного промислового комплексу України в контексті національної економічної безпеки містить концепти, які надалі об'єктивізуються (конкретизуються) у стратегіях розвитку кожної зі стратегічних галузей промисловості. Сформулювати всеохоплюючу стратегію розвитку стратегічного промислового комплексу неможливо, або її буде надто складно реалізувати.

Концепція розвитку стратегічного промислового комплексу України в контексті національної економічної безпеки має містити:

правове визначення використаних термінів (національна економічна безпека, стратегічна галузь промисловості, наукоємна продукція, високотехнологічна продукція, критерій визнання галузі промисловості стратегічною, критично важливе підприємство галузі тощо);

критерії галузей промисловості, за якими вони можуть бути визнані стратегічними, індикатори (показники) кількісного опису критеріїв та порядок їхнього розрахунку;

сформований перелік стратегічних галузей промисловості відповідно до використаних критеріїв;

критерії визнання підприємства критично важливим для розвитку стратегічної галузі промисловості, індикатори (показники) кількісного опису критеріїв та порядок їхнього розрахунку;

форми і способи державного регулювання розвитку стратегічних галузей промисловості та критерії їхнього застосування.

Підтримка та регулювання безпекоорієнтованого розвитку підприємств стратегічного промислового комплексу України в контексті національної економічної безпеки мають здійснюватися з використанням комплексного механізму державного регулювання стратегічного промислового комплексу держави.

Комплексний механізм державного регулювання стратегічного промислового комплексу держави в контексті національної економічної безпеки має складатися з різноманітних захисних, правових, економічних, організаційних та управлінських механізмів, дію яких закріплено в сукупності нормативно-правових та адміністративно-розпорядчих документів. Дія зазначених механізмів покликана уможливити розвиток стратегічних галузей промисловості в контексті національної економічної безпеки.

Важливим елементом комплексного механізму державного регулювання стратегічного промислового комплексу держави є

державна підтримка. При визначенні його складових доцільно врахувати досвід розвинутих країн світу (Аналітична записка, 2024). Надання державою галузі промисловості переваг та реальної підтримки є ознакою визнання її стратегічного характеру.

Механізм державної підтримки розвитку стратегічних галузей промисловості в контексті національної економічної безпеки являє собою комплекс взаємозалежних і взаємодіючих різноманітних інструментів підтримки, системне застосування яких забезпечує дієвий управлінський вплив на умови та організацію (регламентацію дій, процесів та явищ) керованого і контролюваного розвитку підприємств цих галузей. Такому механізму притаманні складність структури, багатосуб'єктність, численність й особливості структурних компонентів.

Інструменти механізму державної підтримки розвитку стратегічних галузей промисловості наведено в табл. 3.

Таблиця 3 – Інструменти механізму державної підтримки розвитку стратегічних галузей промисловості в контексті національної економічної безпеки

Складова механізму	Інструменти
Фінансова	Податкові пільги, прискорена амортизація, інвестиційні податкові кредити, державні гарантії за кредитами. Компенсація частини відсоткової ставки, преференції при державних закупівлях
Законодавча	Створення спеціальних економічних зон, спрощення дозвільних процедур, пільгові умови оренди землі та приміщень. Удосконалення законодавства в частині захисту права власності
Інституційна	Створення галузевих агенцій, фондів розвитку
Інфраструктурна	Будівництво доріг, портів, енергетичних об'єктів

Джерело: складено авторами.

Реалізація механізму державної підтримки розвитку стратегічних галузей промисловості та закріплення його правового статусу є першочерговим завданням і має ґрунтуватися на об'єктивних та суб'єктивних умовах, що склалися у вітчизняній економіці (об'єктивні – не залежать від зусиль та дій держави, і вплинути на них держава не в змозі, до них можна лише адаптуватися; суб'єктивні – залежать від дій дер-

жави, її реакції на події та ситуації, що мають місце у глобальній економіці). У контексті національної економічної безпеки дію механізму державної підтримки розвитку стратегічних галузей промисловості необхідно спрямовувати на зміцнення позиції України в глобальній економічній системі. Для цього необхідно реалізувати такі заходи:

«подальше поліпшення умов доступу вітчизняних товарів до ринків країн-членів СОТ, перегляд певної частини тарифних і нетарифних заходів регулювання торгівлі в рамках норм і правил СОТ; відстоювання інтересів вітчизняних підприємств за допомогою механізмів СОТ у випадках обмеження транзиту й імпорту продукції, недотримання встановленої процедури оцінювання відповідності товару» (Герасимчук, 2021);

підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА ЄС) і запровадження «промислового безвізу», що передбачає взаємне визнання сертифікатів, виданих сторонами-підписантами, приведення у відповідність до європейських норм національних стандартів, технічних регламентів, системи стандартизації, метрології, ринкового нагляду й акредитації та, відповідно, заощаджує «час і витрати експортерів на повторну сертифікацію продукції для її продажу на партнерських ринках. Загалом промисловий безвіз у межах угоди поширюється на 27 груп товарів. Але для України на першому етапі він діятиме тільки у трьох галузях: машини, низьковольтне обладнання та електромагнітна сумісність. За оцінками експертів, укладення Угоди АСАА сприятиме зменшенню експортних витрат на постачання відповідної продукції на 4,9%, а витрат на їх імпорт – на 2,3%» (Мінекономіки, 2024).

Отже, роль промисловості в забезпеченні національної економічної безпеки зумовлює важливість розвитку її стратегічних галузей та критично важливих підприємств кожної галузі. Визначення стратегічного характеру галузі та критичної важливості її підприємств має здійснюватися з використанням низки критеріїв, вибір яких залежить від обраного контексту формування стратегічного промислового комплексу держави.

Розвиток стратегічних галузей промисловості в контексті національної економічної безпеки потребує активізації державної підтримки таких галузей у вигляді

формування та введення в дію механізму державного регулювання стратегічного промислового комплексу держави. Одним із функціональних механізмів є державна підтримка, що реалізується за допомогою різноманітних інструментів, розподілених за складовими механізму. Формування механізму державної підтримки розвитку стратегічних галузей промисловості має супроводжуватися ухваленням необхідних нормативно-правових актів, створенням доступних умов кредитування критично важливих підприємств стратегічних галузей, запровадженням пільг та участі держави в реалізації великих інвестиційних проєктів, наданням стимулів для іноземних інвесторів, посиленням захисту прав власності.

Література

- 40% держкомпаній були збитковими у 2023 році (2024). *Опендатабот*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/state-companies-2024> (дата звернення: 22.06.2024). Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо визначення стратегічних та пріоритетних галузей, напрямів, секторів економіки (2024). *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32792.pdf> (дата звернення: 22.06.2024).
- Декарт Р. (2001). Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. Київ: Тандем. 104 с.
- Герасимчук В. Г. (2021). Стратегія розвитку промислового комплексу: наміри, механізми реалізації, відповідальність. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. № 18. С. 23–29. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/230058/228866> (дата звернення: 22.06.2024).
- Детюк А. (2009). Окремі питання визначення поняття «національна економічна безпека». *Підприємництво, господарство і право*. № 11. С. 131–136.

- Дяків Р. С., Бохан А. В. (2004). Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. Київ: МЕФ. 704 с.
- Загвойська Л. Д., Пелюх О. Р. (2019). Епістемологічний інструментарій дослідження еколого-економічних систем. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. Вип. 18. С. 154–162.
- Івченко А. Г. (2023). Безпекоорієнтований розвиток підприємства: вектори, можливості та загрози. *Бізнес Інформ*. № 12. С. 368–378.
- Мельник Ю. М. (2018). Механізм державного регулювання розвитку промисловості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 22. Ч. 1. С. 145–151.
- Мінекономіки: розраховуємо якнайшвидше укласти угоду про «промисловий безвіз» із ЄС (2024). *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3856127-ukraina-rozrahovue-aknajshvidse-uklasti-ugodu-pro-promisloviy-bezviz-iz-es-minekonomiki.html> (дата звернення: 22.06.2024).
- Молчанова Е., Ковтонюк К. (2018). Концептуальні засади становлення та розвитку нового світового економічного порядку. *Міжнародна економічна політика*. № 1 (28). С. 144–170.
- Погорелов Ю. С. (2010). Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства : монографія. Харків: АдВАТМ. 352 с.
- Про затвердження Порядку формування і ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у стратегічних галузях промисловості (2019): Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2019-%D0%B F#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
- Філіпенко А. (2016). Економічний світ: епістемологія. *Економічна теорія*. № 1. С. 17–25.
- Gharajedaghi J. (2011). *Systems Thinking, Managing Chaos and Complexity: A Platform for Designing Business Architecture*. 3-d ed. Burlington (Massachusetts, USA): Elsevier, Morgan Kaufman. 472 p.
- Schwandt T. A. (2016). Farewell to Criterionology. *Qualitative Inquiry*. №2 (1). P. 58–72. DOI: <https://doi.org/10.1177/107780049600200109>
- Unger P. (1984). *Philosophical Relativity*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 143 p.

References

- 40% of state-owned companies were unprofitable in 2023. (2024). *Opendatabot*. Retrieved from <https://opendatabot.ua/analytics/state-companies-2024>
- Analytical note on issues of comparative legislation regarding the definition of strategic and priority industries, directions, sectors of the economy (2024). *Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32792.pdf>
- Dekart, R. (2001). *Reflections on the method to properly direct one's mind and seek truth in the sciences*. Kyiv: Tandem [in Ukrainian].
- Herasymchuk, V. H. (2021). Industrial complex development strategy: intentions, implementation mechanisms, responsibility. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*, 18, pp. 23–29. Retrieved from <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/230058/228866> [in Ukrainian].
- Detiuk, A. (2009) Separate issues of the definition of the concept of "national economic security". *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 11, pp. 131–136 [in Ukrainian].
- Dyakiv, R. S., & Bokhan, A. V. (2004). Encyclopedia of a businessman, economist, manager. In R. S. Diakiv (Ed.). Kyiv: MEF [in Ukrainian].
- Zahvoiska, L. D., & Peliukh, O. R. (2019). Epistemological tools for the study of ecological and economic systems. *Naukovi pratsi Lisivnychoi akademii nauk Ukrainy*, 18, pp. 154–162 [in Ukrainian].
- Ivchenko, A. H. (2023) Security-oriented development of the enterprise: vectors, oppor-

- tunities and threats. *Biznes Inform*, 12, pp. 368–378 [in Ukrainian].
- Melnyk, Yu. M. (2018) Mechanism of state regulation of industrial development. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 22 (1), pp. 145–151 [in Ukrainian].
- Ministry of Economy: We expect to conclude an agreement on "industrial visa-free" with the EU as soon as possible. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3856127-ukraina-rozrahovue-aknajsvidse-uklasti-ugodu-pro-promisloviy-bezviz-iz-es-minekonomiki.html>
- Molchanova, E., & Kovtoniuk, K. (2018). Conceptual foundations of the formation and development of the new world economic order. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, 1 (28), pp. 144–170 [in Ukrainian].
- Pogorelov, Yu. S. (2010). Nature, driving forces and methods of enterprise development. Xarkiv: AdvATM [in Ukrainian].
- On the approval of the Procedure for the formation and maintenance of the State (2019). Register of import substitution and cooperation in strategic industries: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 30, No. 127. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2019-%D0%BF#Text>
- Filipenko, A. (2016). Economic world: epistemology. *Ekonomichna teoriia*, 1, pp. 17–25 [in Ukrainian].
- Gharajedaghi, J. (2011). *Systems Thinking. Managing Chaos and Complexity: A Platform for Designing Business Architecture* (3rd ed.). Burlington, Massachusetts, USA: Elsevier, Morgan Kaufman.
- Schwandt, T. A. (2016). Farewell to Criteriology. *Qualitative Inquiry*, 2 (1), pp. 58–72. DOI: <https://doi.org/10.1177/10778004960200109>
- Unger, P. (1984) *Philosophical Relativity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ganna V. Kozachenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor
National academy of internal affairs
1 Solomyanska sq, , Kyiv, 03057, Ukraine
E-mail: AVkozachenko2016@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-8153-771X>;

Yuri S. Pogorelov,

Doctor of Economic Sciences, Professor
Accounting Chamber
7 M. Kotsiubynskoho Street, Kyiv, 01054, Ukraine
E-mail: yspogorelov@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-1192-874X>

**THE DEVELOPMENT OF STRATEGIC INDUSTRIAL SECTORS OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF NATIONAL ECONOMIC SECURITY:
THEORETICAL FOUNDATIONS**

The article demonstrates the need to identify strategic sectors of industry for the social and economic development of the state, which allows focusing the attention and limited resources of the state on supporting the development of those sectors that ensure national economic security. Within the epistemological contextualism, the concept of "strategic sector" is defined.

To classify an industry sector as strategic, proposed criteria are outlined based on objective, sustainable circumstances in the country's economy, and within the context of national economic security. The definition of "national economic security" is provided. The criteria for recognizing

the strategic nature of an industrial sector within the context of national economic security are determined by operationalizing constructs derived from the proposed definition of a "strategic industrial sector". Quantitative indicators are proposed to quantitatively describe the degree (intensity) of the criterion for recognizing the strategic nature of an industrial sector within the context of national economic security.

The development of the strategic sector of the industry in the context of national economic security is ensured by critical enterprises in the industry. To recognize enterprises in strategic industrial sectors as critical for the industry's development in the context of national economic security, a number of criteria have been proposed. The development of critical enterprises in the industry should be security-oriented in nature.

Support and regulation of security-oriented development of enterprises in the strategic industrial complex of Ukraine, which are to include recognized strategically important industries based on proposed criteria for national economic security, should be carried out using a comprehensive mechanism of state regulation of the country's strategic industrial complex. An important element of the comprehensive mechanism of state regulation of the country's strategic industrial complex is the mechanism of state support, which is implemented through various tools distributed among the components of the mechanism.

Keywords: development, strategic sector, industry, national economic security, criteria, critical infrastructure enterprise.

JEL: O16, L52, P33

Формат цитування:

Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С. (2024). Розвиток стратегічних галузей промисловості України в контексті національної економічної безпеки: теоретичні засади. *Економіка промисловості*. № 3 (107). С. 37–51. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2024.03.037>

Kozachenko, G. V., & Pogorelov, Yu. S. (2024). The development of strategic industrial sectors of Ukraine in the context of national economic security: theoretical foundations. *Econ. promisl.*, 3 (107), pp. 37–51. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2024.03.037>

Надійшла до редакції 08.08.2024 р.